

EGY KÉSEI JÓZSEF ATTILA-INTERJÚ REJTETT UTALÁSHÁLÓZATA

József Attila 1936 nyarán jelentős átalakuláson ment keresztül. Ekkor, már a *Szép Szó* szerkesztőjeként, „új életet” akart kezdeni. Május 22-én és 24-én elkészítette nevezetessé vált önanalízisének írásos „jegyzőkönyvét”, a *Szabad-ötletek jegyzékét*, majd ennek eredményeiből építkezve megírta életműve emblematikus darabjává váló programversét: *A Dunánált* – és ezzel párhuzamosan, valamikor június elején elköltözött élettársától, Szántó Judittól (Lengyel 2022, vö. még: Szabolcsi 1998, Tverdota 1994). A váltás szándéka utólag is nyilvánvaló. Ez az eltökéltség ugyan nem hozta meg azt az eredményt, amelyet várt tőle, „élete” konvencionális értelemben nem rendeződött, legföljebb voltak pillanatai (például szárszói nyaralása során), maga az érületi-kognitív metamorfózis azonban új fázisába juttatta költészetét: 1936 végére megszületett kései költészete reprezentatív teljesítménye, a *Nagyon fáj* kötet. (Ennek anyaga nagyrészt 1936 második felében született, és a kötet mintegy egyharmada szinte párhuzamosan készült magával a kötettel: októberi, novemberi és decemberi vers [ÖV 2005. III. 231–232.]. Azaz *fordulat* utáni produkció.) E versek léte önmagában is felértékeli a mögöttük végbemenő átalakulási folyamat megismerésének fontosságát. A kérdés nyilvánvalóan az: mi zajlott le ekkoriban a költőben?

Az értelmező, aki e folyamat megértését ambicionálja, azonnal belefut az 1936. július 5-én a *Brassói Lapok*ban megjelent, azóta nevezetessé lett interjúba (KJA 1987. I. 419–424.), amelynek újszerűsége első olvasásra is föltűnik. Ebben ugyanis a költő sok olyasmiről is beszél, amiről addig nem, és elbeszélésmódja is jó néhány ponton eltér a korábban megszokott narratív logikától. Érdemes tehát kicsit közelebb menni e szöveghez – van remény rá, hogy néhány dolgot megértünk belőle.

*

Az interjú az egyik legjobb romániai magyar napilapban jelent meg – a *Brassói Lapok* a magyarországi java sajtóval is állta a versenyt, sőt bizonyos pontokon, helyzetéből adódóan, nyitottabban reagálhatott a világra, mint a pesti lapok.

Az interjút, érdekes módon, Molnár Tibor (1911–1998), a lap *aradi* tudósítója készítette, méghozzá, mint később elmondta (KJA 1987. I. 822.), „magánszorgalomból”, tudósítói munkájától függetlenül. Nyári szabadságát ugyanis Budapesten töltötte, fölfigyelt a *Szép Szó* akkor megjelenő *Mai magyarok régi magyarokról* című tematikus (kettős) számára, és benne József Attila programversére, *A Dunánálra*. Molnárt, minden jel szerint, a vers fogta meg; a vers politikai üzenete, „a dunai népek összefogásának programja”, Erdélyből nézve is jól értelmezhető és aktuális elképzelés volt (ahogy Csehszlovákiából nézve is). Pesten időzve mindenesetre Molnár kereste az érintkezést a *Szép Szó*val és a költővel is. A *Szép Szó* szóban forgó száma június 7-én jelent meg, az interjú július 5-én, a kapcsolatfelvételre valamikor e két dátum között került sor. A részleteket nem ismerjük, de annyi bizonyos, megismerkedett Ignotus Pállal és Fejtő Ferencsel (velük ekkor interjút is készített), Cserépfalvi Imrével, sőt – bizonyos ideológiai várakozásokra rációfalva – Szabó Zoltánnal is. A névsor arra vall, a *Szép Szót* Molnár Cserépfalvi Imre felől, mondhatnánk

Erdélyből és *A Dunánál* perspektívájából értelmezte. (Ismeretes, Cserépfalvi szerette volna a *Szép Szót* és a Cserépfalvi Kiadó „népi” szerzőit valamiféle szekértáborba összehozni – Szabó, aki nem publikált a *Szép Szóban*, ezért kerülhetett képbe. *A Dunánál* nem volt elmentés Cserépfalvi koncepciójával.) Molnár Ignótus Pál és Fejtő közvetítésével találkozott József Attilával (KJA 1987. I. 822.) – mint utóbb elmondta, nem is értette, miért ilyen körülményes a találkozás megszervezése. (A valódi okot, hogy a költőnek akkor még a lakásügyei sem voltak rendezettek, később sem ismerte.) A találkozó a Nyugati pályaudvar közelében lévő Ilkovichs vendéglőben történt; erről maga az interjú is megemlékezik. A kérdés csak az, mikor találtak. Az interjú saját kezezése szerint július 4-én. Ez azonban bizonyosan fiktív időpont. Ha az interjúra csakugyan július 4-én este került volna sor, másnap, ötödikén reggel nem jelenhetett volna meg a cikk Brassóban. Az interjút ugyanis Molnárnak még aznap este nyomdakészre kellett volna fogalmaznia, szövegét telefonon lediktálnia a brassói szerkesztőség ügyeletesének, ott a szerkesztőségi gépíróknak le kellett volna azt gépelnie, az éjszakai szerkesztőnek pedig, ha fontosnak és jónak találta az írást, még aznap este nyomdába kellett volna küldenie a kéziratot, hogy azonnal kiszedjék, és a szöveg benne legyen a másnap reggeli számban. Ez tökéletesen irreális föltevés. A lap kiadója, Kahána Bernát, tudjuk, utóbb még saját munkatársának kilétében sem volt biztos, és megkérdezte az egyik szerkesztőt, a szerző „a mi aradi tudósítónk?” Ilyen macerás, s ugyanakkor gyorsított eljárás tehát elképzelhetetlen volt. És hogy itt fiktív kezezésről volt szó, Molnár másik interjúja is megerősíti. Az Ignótus Pállal folytatott beszélgetés kelte szintén július 4-e – ám az már július 3-án megjelent. A Bokor / Tverdota-gyűjtemény jegyzete erre a tényre föl is hívja a figyelmet (KJA 1987. I. 821.). Mi történhetett tehát? Molnár július elején alighanem már otthon volt, interjúi közlését megbeszélte az illetékes szerkesztővel, a kezezéseket pedig „fölfriessítette” (hogy aktuálisabb hatást keltsenek), s a kéziratokat onnan, Aradról küldte meg brassói szerkesztőjének. Hogy a két interjú azonos kezezésű, lehet „diplomáciai” fogás, a két budapesti szerkesztő egyenrangúságának demonstrálása, de az is lehet, hogy a két beszélgetés tényleg ugyanazon a napon történt meg: délben az *Esti Kurír* szerkesztőségében Ignótus Pállal, és este az Ilkovichsban József Attilával. De bizonyosan nem július 4-én.

Ha nem 4-én, akkor mikor? Molnár, tudjuk, valamikor június 7. után érkezett Budapestre, és aligha lehetett két hétnél hosszabb szabadságon. A legvalószínűbb tehát az, hogy június közepétől két hétig volt Budapesten, és ez idő alatt „tájékozódott” *Szép Szó* dolgokban. Mivel tudjuk, magától Molnártól, a József Attilával folytatott esti beszélgetés után másnap (?) még Cserépfalvit is meglátogatta, hogy begyűjtse tőle József Attila neki ajándékozott *Medvetánc* kötetét (KJA 1987. I. 822.), Molnár csak azt követően utazott haza Erdélybe. Az interjú pontos időpontját tehát immár nem tudjuk megadni, csak valószínűsíteni lehet, hogy az interjúra valamikor június utolsó hetében került sor. A nyomdakész szöveg már Erdélyben, július elején készülhetett el, József Attila személyes jelenléte nélkül.

*

Az interjú címe a magyarországi olvasó számára némileg „idegen”: *Beszélgetés a magyar Panait Istratival*. Ez azonban nem rossz cím, hiszen a célközönség, akinek az interjú elsődlegesen szól, erdélyi olvasókból állt. Panait Istrati nevének emlegetése román analógiát jelentett, s egyáltalán nem mellékesen a két író élete több ponton párhuzamosságot is mutat. Az analógia tehát a romániai magyar olvasó számára segíthette József Attila „bemérését”. (A román író pályavégi szélsőjobb fordulata persze rontja az analógia érvényét; ezt a fordulatot a kesei József Attila nem tette meg.)

Az interjú szövege voltaképpen két megszólalás kombinációja: a Molnár Tiboré és a József Attiláé. A két szöveg jól megkülönböztethető; egyértelműen kiderül, mit mond

Molnár, s mit a költő. Molnár szituálja a beszélgetést, és erdélyi szempontból értelmezi József Attilát is, a *Szép Szó* is; jelentős költészet és érdekes, tanulságos élet – mondja József Attiláról. Az értelmezés sarokköve, nem is véletlenül, *A Dunánál*, Molnár értelmezésének középpontjában ez a vers áll. Ez, vélhetően, referencia. (Nem véletlen, hogy Molnár a *Brassói Lapok*ban az interjúval azonos időben újraközölte *A Dunánált*; az erdélyi olvasó tehát nemcsak a beszélgetést, de a beszélgetés apropóját, a verset is közvetlenül megismerhette. Nem kellett a versért a *Szép Szó*hoz visszafordulniuk.) Molnár *közvetlen* megnyilatkozásaiból, irodalomtörténeti szempontból, a beszélgetés helyszínének, az esti Ilkovicznak a megjelenítése, a sörök fogyasztása és – József Attila jelentőségének kiemelése a fontos. Az explicit besorolás is lényeges, de ennél talán még fontosabb két dolog: maga a beszélgetés, József Attila megszólalása, valamint a beszélgetés utáni alakjának már-már szimbolikus fölsvillantása: a „világváros” esti fényében látjuk a távolodó költőt.

A beszélgetés egészében kultuszalakító produkció; hozzájárult a költő irodalom-közéleti pozíciójának erősödéséhez. (Nem véletlen, hogy az interjút kivonatossan a Moravska Ostravai *Magyar Nap* is újraközölte.)

Irodalomtörténeti szempontból természetesen József Attila *saját* szövege a legfontosabb, a leginformatívabb. Itt azonban van egy előzetesen megválaszolendő, nem lényegtelen kérdés: hogyan készült az interjú? Vagy másfelől téve fel a kérdést: mennyire pontos, hiteles a költő szövege?

Nyilvánvaló, a beszélgetés rögzítése a kor technikai színvonala miatt nem magnóval történt, s az sem valószínű, hogy válaszait a költő írásban adta volna meg. (Molnár határozottan egy vendéglői *beszélgetésről* beszél.) Az akkori újságírói gyakorlatot, például jelesül egy vidéki tudósító eszközkészletét ismerve, arra kell gondolnunk, Molnár gyorsírással jegyezte le a költő fontosnak ítélt mondandóját, és utóbb, nyilván már Aradon, ezt a gyorsírással jegyzetét tette át élőbeszédet imitáló szöveggé. Hogy Molnár munkamódszere ez volt, maga a szöveg teszi bizonyossá. József Attila mondandójának megfogalmazása, így például a verselemzés, oly finoman fölépített, hogy azt maga Molnár, ha akarta volna, sem tudta volna imitálni. (Ahol egy-egy *átkötő* szöveget ad, az jól fölismerhető, s nyilvánvaló, hogy az az újságíró metakommunikációjának része volt. Az ilyen részek azonban elválnak a költő saját, autentikus megnyilatkozásaitól.)

Az alábbiakban József Attila szövegére próbálunk koncentrálni.

*

Az interjú értelmezési keretét, értelemszerűen, a kérdező és kommentáló Molnár Tibor alakította ki. József Attila azonban más súlycsoportba tartozott, és ha csak válaszolt is, akkor is ő volt az, aki jelentést vitt a beszélgetésbe. Megerősítő demonstrációt nyújtott a kérdéshez, egyiket-másikat teljesen áttematizálta, és teljesen új nézőpontból, váratlan interpretációját adta valaminek, ami másnak a horizontján így föl sem merült. És közben, mint minden jelentős intellektus, nemcsak tárgyat, de önmagát is újszerűen, teljesen eredeti módon identifikálta. Az érzelmi-kognitív apparátus egésze hírt ad magáról az interjúban, világos, koherens gondolatmenetekben.

József Attila mondandójának több kronológiai és tematikai tömbje van. Ezek nemcsak időrendileg, de mélységben is összekapcsolódnak, és kiegészítik, megerősítik egymást. Egésszé szervezik azt, ami különben a kérdés buborékjába záródna. Az intellektus ereje a kérdések fölé egy öntörvényű, külön univerzumot teremt.

József Attila megszólalásának első rétege életrajzának első, korai szakaszát tematizálja újra. A „váltakozatos”, kanyargós életút leltára jelenik meg itt. Nagyjából úgy, ahogy máskor, más interjúiban is sokszor kirajzolódott elbeszéléséből. Nem tudható (mert a kérdező nem jelzi, semmivel nem utal rá), hogy a beszélgetésre vállalkozó költő itt egyszerűen

föltette a sokszor leforgatott lemezt, netán az előzetesen, valamennyire már tájékozott Molnár kérdezősködése terelte erre a beszélgetést. Az apátlanság, a Gyermekvédő Liga vagy a sokféle, hosszabb-rövidebb ideig kipróbált foglalkozások mindenesetre itt is előjönnek, felsorolódnak. De már itt is megjelennek új elemek. A disznópasztorkodás első olvasásra az alaptörténet része, ám ha figyelünk a részletekre, kiderül, itt valami új mozzanat is tetten érhető. Az apró kisgyerek és az embermagasságú disznó képének szembeállítását nem, vagy nemcsak tárgyi leírás, hanem a kiszolgáltatottság, a félelem kivetítése is, lelki mozzanat. Ez már alighanem a *Szabad-ötletek jegyzékében* testet öltött önanalízis járuléka. Igazában nem „történeti” esemény fölidézése ez, hanem újraélt, aktuális, azaz 1936-os élmény. S az is egy új, tudatosult nézőpontra vall, hogy a „leltár” viszonylag gyorsan a költő tanulmányai sorolásába vált át. Míg a leltár extrém érdekességként is olvasható (hagyományosan így is szokták olvasni), a tanulmányok számbavételében semmi „romantikus” nincs, ez a bulvárlapok nézőpontjából nem is „érdekes”. Valójában persze lényeges összefüggést demonstrál ez a tanulmányi curriculum. Aki beszél, az sorsára rá-cáfolva, sorsával szembeszegülve egy magasan képzett, „tanult” ember – négy egyetemnek padjait is koptatta (Szeged, Bécs, Párizs, Budapest). Nem tagadja meg, persze, önmagát, fölhívja a figyelmet rá, hogy mi minden történt vele élete tizenharmadik és huszonegyedik éve között, ám ezután éveket hagy ki az elbeszélésből, s váratlanul kijelenti: „Most szerkesztő vagyok, a *Szép Szót* szerkesztem Ignóus Pállal.”

Itt van a fordulópont. Az életrajzból itt egy új szerepkör, egy új értelmiségi pozíció emelkedik ki. Önafirmáció ez, persze, de más is, több is. Új, „komoly” szerepének deklarálása.

Itt az interjúban van egy, Molnár által közbeiktatott kérdése, amely a *Szép Szó* két szerkesztője közötti viszonyra kérdez rá. Ignóus Pál „polgári baloldali”, ön – mármint a költő – viszont „szocialista”, mondja Molnár. A közbeszólás jogos, a *Szép Szó* szerkesztőjének ezt föl kellett tenni. De a kérdés nem kötözködés, hanem, ellenkezőleg, föladja a labdát a költőnek. És ezt a labdát József Attila le is csapta. Válaszában a *Szép Szó* irányultságának lényegét mondja ki, pontosabban azt az elvet, amelyet a *Szép Szó* gründolása során érvényesített, és amely a lap megalapításához vezetett. Ez, nagyon leegyszerűsítve, a különböző baloldali törekvések kényszerű összefogásának, koalíciójának elve. József Attila válasza „okos”, diplomatikus válasz, kettős fedezékből szólal meg. Szerkesztőtársa cikkére hivatkozik, amelyben Ignóus Pál egy francia író idéz, és így, mintegy hármójuk közös elvét, hitét mondja ki: „Azon, hogy polgári baloldali legyek-e, szocialista, kommunista, vagy akár anarchista, gondolkodhatok. De azon, hogy baloldali legyek-e, pillanatig sem.” Ehhez az idézethez József Attila mindjárt hozzátett egy mondatot: „Ez hozott bennünket össze” (KJA 1987. I. 420.). Ez az elv szerkesztőségen belül is, kifelé való öngazdálasként is hasznos, pragmatikus elv volt. És az erdélyi progresszió számára is követhető, „jó” elv – önmagában is indokolta az interjú elkészítését és közlését. Ám nem teljesen véletlen a válasz rövidre fogottsága és részletekbe nem bocsátkozása. Ekkor, 1936 júniusában, tudjuk, a szerkesztőségen belül már folyt a pozícióharc. (Elsősorban nem Ignóus Pál és József Attila között, hanem a költő és az erősen nyomuló Fejtő között [vö. Lengyel 2021].) Erre utalni azonban a lapot propagáló interjúban nem lett volna szerencsés, József Attila nem is tette meg. Legalábbis nem direkt módon.

Ezen a ponton, érdekes mód, van az interjúban egy váltás, vagy úgy is mondhatjuk, szakadás. A *Szép Szó* orientációjáról a költészetre „terelődik át” a szó (Molnár nem mondja meg, ki és hogyan terelte így a beszélgetést); ez a költészetről való beszélgetés azonban egyáltalán nem érdektelen a lap irányultsága szempontjából sem. Sőt, két szempontból kifejezetten fontos rész ez. Egyrészt jelzi, József Attila itt már szívesebben beszélt az irodalomról, mint a politikáról; befelé fordult. Ezzel csökkent a szerkesztőségen belüli ellentétek kiéleződésének lehetősége, és egyben abba az érzelmi-kognitív átalakulásba is bepillantha-

tunk, amely ekkor zajlott a költőben. Másrészt a költészetről való beszéd sok lényeges összefüggés kimondására is alkalmat adott számára.

Az egyik újdonság, amely e témakör kapcsán fölmerül az interjúban, József Attila költővé válásának problémája. Föltárja itt motivációját, és bár e rekonstrukciója „gyerekes” történetnek látszik, valójában nagyon mélyre világít. Az a magatartás, amely az édesanyjának nyújtandó gyermeki segítségként fordul a költészet felé, a május végi önanalízis során tudatosulhatott benne. Maga az ötlet gyerekes, naiv, ám szubjektíve hiteles, és a franztadti világból való kitörés lehetőségeire vet némi fényt. Márpedig arról, hogy egy ferencvárosi utcagyerek hogyan indulhatott el a magas költészet művelése felé, sem a történettudomány, sem az irodalomtörténet-írás nem tudott semmit. Itt, jegyezzük meg, a költő mint „nagy ember” és az édesanya mint „kicsi, törékeny asszony”, aki segítségre szorul, illetve szembeállításuk egyszerre a gyerekesz „logikája” és az önanalízisben felismert, szorongató aránytalanságképzet aktuális – azaz 1936 nyári – kivetítése. Ez, mint a már említett „embermagasságú disznó” képzete is, egyszerre *emlék* és aktuális *lelki tény*. A kettő oly mértékben összefonódik a fölidézésben, hogy lényegében szétválaszthatatlannak. Prioritása azonban nyilvánvalóan az aktuális lelki ténynek van, az emlék csak nyersanyag, utólag értelmezett, csupán értelmezésben élő „tény”. S József Attila ebben az interjúban nemcsak a kérdés pszichológiájáról vall, hanem konkrét, operatív részleteiről is. Tittel Margit, valamint Kulka Zoltán szerepéről, és képbe hoz egy román családot is. Ezek az apró utalások József Attila önéletrajzi utalásainak legfontosabbjai közé tartoznak. Ezek ugyanis a legfontosabbról, a költővé válásról adnak konkrét információkat.

Az interjú leglátványosabb, a maga nemében briliáns részlete *A hetedik* önértelmezése. Ez egyszerre műhelyvallomás és versmagyarázat. Arra a kérdésre, hogy mi az álláspontja a költészetet illetően, adja ezt az *explication de textet*, de ebben összesűrítve rengeteg minden rejtezik. (Egyebek közt benne van egy rejtett polémia szerkesztőtársaival is.) Az interjúban ez a részlete mindenestre akár önálló tanulmányként is olvasható, s mint műhelyvallomás, a kései József Attila egyik legfontosabb önmagyarázó szövege.

Ezt a részletet érdemes külön is szemügyre vennünk.

*

A költészetről vallott fölfogását firtató kérdésre József Attila váratlan módon egy verssel és magyarázatával válaszolt. A vers *A hetedik* 31–40. sora volt; ezt idézte és magyarázta.

*Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szüilték, aludt,
egy, ki eget mér és bölint,
egy, kít a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
a hetedik te magad légy.*

E vers mint „filozófia” a prokapitalista liberalizmus ideológiájának alternatívája. Semmiképpen nem „urbánus” gesztus, inkább, ha már be kell sorolnunk, „népi”, ám ez a besorolás is fölösleges. A vers az individuum egyediségét, sajátságosságát konstruálja meg. És egyike a költő nagy, reprezentatív önmeghatározásainak – érthető tehát a választása, a vers fénykörbe állítása.

Maga *A hetedik* (ÖV 2005. II. 160–161.) évekkorábban, 1932-ben született, a költő 1934-ben fölvette *Medvetánc* című gyűjteményes kötetébe is. 1936 nyarán már nem „új” a vers, múltja is van. És ami föltűnő, ez nem „szépszós” produkció, méghozzá két szempontból sem az. Az aktuális, 1936-os József Attila már másféle, mondjuk úgy, sötétebb tónusú verseket írt, és a *Szép Szó* közéleti iránya is másfelé mutatott. A 31–40. sorok összegző reprezentativitása azonban megőrizte a vers „aktualitását”, elevenségét. Nem véletlenül esett rá a választás; *A hetedik* mai távlatból mérlegelve is nagyon jelentős ön-reprezentáció. Formaihite egyszerre archaikusan ősi, „népi”, és a kései modernitás el-lentmondásait érzékelni képes, „tudományosan” megalapozott metapszichológiai tudatosság. Kognitív modellje paradox módon a *Kalevala*, amely Vikár Béla fordításában (1909) József Attila egyik kedves, inspiratív olvasmánya volt. És bármennyire meglepő is, ez az archaikus, a folklór ősi rétegeibe visszanyúló mű egy nagyon „modern” összefüggésre, a személyiség megsokszorozásának lehetőségére és szükségességére tette érzékennyé a költőt. A *Kalevala* egyik helyén (1909: 160., XXIII. ének) a menyasszonyt így készítik föl a rá váró asszonyi életre:

*Ha bemégy a házba, légyen
Négy, a ki a házba mégyen:
Vizes dézsát vigy kezedbe,
Sűrű seprűt hónod alatt,
Fogad közt fenyőszilánkot,
Magad menj be, mint negyedik! Stb.*

A személyiség megsokszorozásának ez a modellje a *Kalevalában* csak négyelemű, a József Attila-versben pedig hételemű, de a logika ugyanaz. Az elvégzendő feladat, a személyiség, a szerep megsokszorozását kívánja, de a negyedik/hetedik „te magad légy”. Ez a logika teszi lehetővé a differenciálódást, a különböző jellegű feladatok teljesítését – és az önazonosság megtartását. A „magad légy” követelmény pedig összefogja, egybetartja azt, ami egyébként a személyiség széthasadását eredményezné.

A modellválasztás mindkét vonatkozása fontos: a folklórhoz való visszanyúlás és a személyiségképlet megkonstruálása is komolyan belejátszhatott a példavers kiválasztásába. Az előbbi, mint egy belső polémia az „urbánus” világredukcióval, a személyiségképlet pedig egyrészt lehetővé teszi az én-ben koncentrállódó elfogultságok, ellentmondások megmutatását, a „sokszínűség” beismerését, másrészt az önazonosság fönttartását. A „hetedikben” koncentrállódó hat alakmás lényeges szerepeket jelöl ki. Közülük hármat érdemes itt is kiemelni. Az egyik: „Egy, ki márványból rak falut” – ez a falu (képzeleti) emancipációjának programja. Mint opció, meglehetősen nyílt állásfoglalás. A másik: „egy, ki eget mér és bölint” – a sivár pragmatizmus fölé emelkedő valóságvonatkozás vállalása ez. A horizont megemelése, kilátó (öncélú, szabad) keresése. A harmadik: „egy, kit a szó nevéen szólít” – ez a költői techné birtokosának öntudata. A kifejezni tudás követelményének hangsúlyozása. (Ehhez szorosan kapcsolódik egy negyedik szerepkör is: „egy, ki lelkét üti nyélbe”, amely a művet mint önkifejezést értelmezi. Itt is demonstrállódik tehát, hogy József Attila esztétikája: kifejezésesztétika, nem pusztán techné.)

A polémia, amelyet szerkesztőtársaival folytatott a költő, versmagyarázatként persze rejtett és legitim polémia. Finom jelzés. Ez fontos momentum, mert József Attila ekkor még nem akarta szakításig élezni az ellentéteket, jöllehet szerkesztőként ekkor már egyre inkább háttérbe szorult (vö. Lengyel 2021). És egyre inkább „csak” a lap vezető költője, irodalmi szimbóluma lett, és nem világnézeti irányítója.

A vers egyes soraihoz az interjúban József Attila magyarázatokat is fűzött – az irodalomtörténet-írás erre szokott figyelni. Nem alaptalanul, persze. Jól hasznosítható gondo-

lati anyag ez, élni kell vele. Az anyag rekapitulálása azonban itt és most fölösleges. Itt elegendő annyit leszögezni, ezek a magyarázatok egy észjárásnak is beszédes dokumentumai. És ugyanakkor, egy másik síkon, a költő jelentésképző eljárásaiba is belevilágítanak. Azaz, afféle szerzői útbaigazító, figyelmeztető jelzések az olvasóknak, mire is kell figyelniük olvasás közben.

*

Molnár Tibor, jó érzékkel, a továbbiakban is a költészetről beszéltette a költőt. Teljesen irányítani azonban nem tudta a beszélgetést. A jelek szerint elsősorban *A Dunánálról*, illetve az úgynevezett programköltészetről szerette volna hallani József Attila részletes véleményét, ő azonban nem a már megoldott feladról akart beszélni, hanem arról, ami éppen foglalkoztatta. A programköltészetről szólva így gyorsan új témára tért át. S „váratlanul” (valójában metamorfózisában jól megalapozott módon) egy angol botránykönyv, a *Lady Chatterley szeretője* értelmezésére ugrott át. A regény, ismeretes, a szexualitás „új”, nyíltabb tematizálásával kavart botrányt. Nem tudjuk, József Attila olvasta-e egyáltalán a könyvet, vagy csak hallott róla; mindenesetre a könyv alkalmat kínált neki az eufemizáló beszédmód kritikájára. Ez a *Szabad-ötletek jegyzéke* ismeretében már nem teljesen meglepő, írásos önanalízisében ugyanis József Attila maga is az új beszédmódot vezette be. (Olvasóit persze ezzel még sok évtizeddel később is mehökkentette, zavarba hozta.) Az interjúban az új beszédmódot természetesen nem demonstrálta, de egy-két elméletileg is fontos észrevételt tett. És nemcsak azt teszi szóvá, hogy a szexualitásról szólva az egyébként forradalmár Petőfi is beleragadt a konvencióba (ami tárgyilag helytálló észrevétel), de azt is kimondja: a szexualitásról való autentikus beszéd nehezebb feladat és nagyobb bátorságot igényel, mint „bátor” politikai verset írni. Ez a *Szabad-ötletek jegyzéke* után logikus felismerésének tetszik, de ez nem valami trágársági program meghirdetése. Ez a *valóságészlelés és -kifejezés* rejtve maradt, elfedett, vagy éppen meghamisított dimenzióival való szembenézés programja. A problémával ő maga is birkózott, jóllehet ennek nyomai csak áttételesen érhetőek tetten verseiben – elméleti írásai viszont voltaképpen erről szólnak. A töredékekben fönnyaradt, befejezetlen *Hegel – Marx – Freud* e problémákör elméleti leírásaként is értelmezhető és érthető meg. És a „lét mint természet” elv értelmezésére törekedett.

Az interjú „Lady Chatterley-epizódja” így kódolt, ám nyilvános jelzése az érzelmi-kognitív átalakulás irányának. A *léttorzulás*, a *lét mint természet* válik innentől elsődleges alkotói problémájává. Politikai jelzésekből (a náciizmus és a sztálinizmus erkölcsi és értelmelakító fejleményeiből) indult el kritikai eszmélkedése, de 1936-ra már olyan mélységekbe hatolt le az analízissel, amelyekben a „politika” már csak másodlagos, efemer szféraként volt értelmezhető.

*

Az interjú, főleg Molnár Tibor kérdései és kommentárjai révén, megjeleníti József Attila román versfordításait, és, ismételten, *A Dunánál* is. Ez a rész azonban már igazában csak a recepció értelmezési keretét formálta, József Attila addigra elmondta, amit el akart mondani. Már csak a szálak elvarrása volt hátra. Molnár Bokor Lászlóhoz írott későbbi emlékező leveléből tudjuk (KJA 1987. I, 822.), a költő kifizette az este során fogyasztott söröket. És aztán elköszöntek egymástól, s a költő távolodó alakját az esti fények aurájában az interjú zárása örökíti meg: „A tér fényben úszik. A költő, aki a falvak bánatát, fájaldalmát, a külvárosok sötéttségét oly páratlan erővel tudja megteremteni, lassan eltűnik a nagyváros házsorai, szikrázó fényei között” (KJA 1987. I. 424.).

Véletlen újságírói találat-e ez, vagy félig-meddig tudatos szimbólumalkotó retorikai zárlat? – nem tudjuk. De akár ez, akár az, a föl villainó kép jelképes. A költő felgyorsuló metamorfózisának távlatos képe. Innen József Attila emberi lényé már csakugyan a „semmi” felé tartott, csak gondolatai fénylettek tovább.

Molnár Tibor érdeme, hogy ha hályogkovács módjára is, elkészítette ezt az interjút, és a költő átalakulását határhelyzetben tette láthatóvá.

JEGYZET. Molnár Tibor József Attila-interjúja a Bokor/Tverdota-féle szöveggyűjteményben is olvasható: *Kortársak József Attiláról. I. 1922–1937*. Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987. (A hivatkozásokban: KJA, 1987. I. plusz oldalszám.) A költő versei: József Attila *összes versei. I–III*. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 2005. (A hivatkozásokban: ÖV 2005. II. oldalszám.) Az önanalízis szövege: *Szabad-ötletek jegyzéke*. Közzéteszi Stoll Béla. Javított kiadás. Bp. 1997. (A hivatkozásokban: SZÖJ.) *Kalevala*. Ford: Vikár Béla. Bp. 1909. Az 1936. nyári átalakulásról: Lengyel András: A „szövetség” szétesése. József Attila és Szántó Judit együttélésének fölbomlása. *Irodalomismeret*, 2022. 1. sz. 65–77., lásd még: Tverdota György: József Attila, 1936. május. *Kortárs*, 1994. 7. sz. 78–84., Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája. 1930–1937*. Bp. 1998. – A *Szép Szó* belső viszonyairól: Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. Bp. 1982., Lengyel András: A *Szép Szó* „néger portása”. A *József Attila–Fejtő-viszony alakulástörténetéhez*. Kézirat, 2021, sajtó alatt; *Minerva baglya* (2022).